

נחם אילן

הצופים העבריים

ספרו המפורסם של רבנו בחיי, חובות
הלבבות, שואב רעיונות נועזים מן
המיסטיקה ומהחסידות המוסלמית.
התרגום החדש הוא מפעל מופת
שמאפשר לימוד של הספר בבהירות
ובעמקות

מוסר יהודי, הספוג בתרבות המוסלמית העשירה, על הגותה
 יסטיקה הצופית שלה. דרווישים (חסידים מוסלמים) בטקס צופי בעיר
 זרן, קוסובו

ם: AP

רבנו בִּי אבן פקודה חי בסרגוסה
 שבצפון ספרד

במחצית השנייה של המאה
 האחת-עשרה, שימש בה דיין
 ובמקביל, כדברי אברהם מוב: "ר' בחיי
 היה הוגה דעות מקורי, נועז ומהפכני
 הן במבנה ספרו וסגנונו והן בתורתו
 העיקרית וברעיונות שנלווים לה" (עמ'
 11). אפיון זה הוא מועט המחזיק את
 המרובה. הספר נכתב במקורו בערבית

יהודית, וכבר בימי הביניים תורגם פעמים אחדות לעברית ואף
 נעשו לו תקצירים עבריים. התרגומים והתקצירים מלמדים על
 העניין שמצאו בו מלומדים יהודים בזמנים ובמקומות שונים,
 וכמובן בהקשרים תרבותיים מגוונים. ועם זאת, לא נכתב ספר
 בתבניתו, כלומר יש בו משהו חד-פעמי (על יוצא אחד מן
 הכלל הזה ראו במאמרי, "ראשית חכמה" - שרידי חיבור צופי
 בערבית יהודית בהשראת 'חובות הלבבות', בספר "עלי עשור:
 דברי הוועידה העשירית של החברה לחקר התרבות
 הערבית-היהודית של ימי הביניים").

קוראי העברית בו עד כה התרשמו שהם מעיינים בספר מוסר
 יהודי. קוראי הערבית, לעומתם, חשו בקריאתם שהספר ספוג
 בתרבות המוסלמית העשירה, וביתר דיוק, במונחים ובמטבעות
 לשון שמקורם בקוראן, בספרות החדית' (התורה שבעל פה

המוסלמית) ובכתבי הוגים מוסלמים בייחוד מן האסכולה האשערית ומזרמים במיסטיקה המוסלמית, הצופֵ יות. ההשפעה הצופית העמוקה נדונה כבר עשרות שנים במחקר, ואבן דרך חשובה בתולדות המחקר הוא ספרה של פרופ' דיאנה לובל, *The Sufi-Jewish Dialogue: Philosophy and Mysticism in Bahya Ibn Paquda's Duties of the Heart* שראה אור בפילדלפיה לפני כשתים-עשרה שנים.

כבר לפני שנות דור הראה פרופ' עמוס גולדרייך שבחיי אימץ את ההבחנה היסודית שבספרו - בין "חובות האיברים" ל"חובות הלבבות" - ממלומד מוסלמי מזהה, אלמחאסבי. דעת לנבון נקל שבחיי אימץ לא רק את המונחים אלא את הרעיון שבבסיס ההבחנה שביניהם ואת מתן הקדימות לחובות הלבבות. הגישה הזאת חתרנית, נועזת, מהפכנית, ואין תימה אפוא שלא נמצא ממשיך לבחיי בהגותו הצופית.

קהל יהודי משכיל בספרד

תרגומו של פרופ' בנימין אברהמוב מן המחלקה לערבית באוניברסיטת בר-אילן ל"ספר ההדרכה אל חובות הלבבות" מאת בן־הַי בן פקודה הוא מפעל מופת מכמה היבטים. התרגומים לעברית שנעשו בימי הביניים הושפעו מאוד מן התחביר הערבי (בולט מאוד אצל אבן תיבון) וסבלו מאוצר מילים מוגבל. הרב יוסף קאפח (ירושלים תשל"ג) העמיד תרגום מודרני יותר, אולם יש בו הרבה מבנים לשוניים מלאכותיים וצורות לשון לא רווחות, המקשים מאוד על הבנת הדברים בלא עיון במקור הערבי. גם התמצאותו בספרות ההגות המוסלמית הייתה מוגבלת, והוא סבר שלרוב אין צורך להפנות אליה. אברהמוב הוא ערביסט מעולה ובעל חוש רגיש לערבית ולעברית כאחת. תרגומו קולח ונהיר, ולשונו בת זמננו. במקומות רבים העיר על סטייתו מן ההוראות המילוניות

המתועדות בהתאם להקשר, והצעותיו נכוחות.

בנוסף, אברהמוב הוא חוקר בעל מוניטין עולמי של ההגות המוסלמית בימי הביניים, הפילוסופית והמיסטית כאחת. יש בספרו מאות הערות מלומדות, המאירות את לשון החיבור בזיקתו למקורותיו המוסלמיים. הקו הבולט בלשון המקור של בחיי הוא שימוש רב וחופשי במונחים מוסלמיים, גם כאשר יכול היה לנקוט מונח יהודי. יש בממצא הזה ללמד לא רק על השכלתו הרחבה ועל ידענותו המופלגת של בחיי, אלא גם על קהל היעד המייד המשוער שלו. לא רק בחיי הכיר את תרבות האסלאם לעומקה אלא גם קהל קוראיו, וכך נפתח בפני הקורא דובר העברית במאה העשרים ואחת צוהר מרתק אל עולמם התרבותי של יהודים משכילים בספרד במחצית השנייה של המאה האחת-עשרה, צוהר שעומקו כמעט אלף שנים!

כגודל למדנותו גודל זהירותו וצניעותו של אברהמוב. במקומות רבים נקט בהערותיו לשונות כגון "איני בטוח", "אני משער", "ייתכן", "נראה לי", "שאינני יודע כיצד לתרגם", "לכן העדפתי". מעבר לממד השקיפות עוד מאפשרות ההערות הללו ואחרות לקורא, ובוודאי לערביסט המקצועי, להציץ אל סדנת המתרגם, להתחקות על שיקוליו ולבטיו וללמוד שיעור מאלף כיצד עובד מקצוען.

אברהמוב מתגלה גם כמורה מעולה. יש בהערותיו הקצרות סיכומים קולעים של עמדות מופשטות ומורכבות. באמצעות ההערות הללו אברהמוב מנגיש עניינים סבוכים, לא רק לעמיתיו המלומדים אלא בראש ובראשונה ובעיקר לקורא הסקרן שאינו בקי בנבכי ההגות המוסלמית והיהודית בימי הביניים. דווקא מי שאינו שולט בשפת המקור ומתעניין במקורות היהודיים של בחיי ימצא בהערותיו של אברהמוב מידע ותובנות מועילים ומעשירים על זיקתו העמוקה של בחיי לרס"ג, ובייחוד אימוץ

שלושת מקורות הדעת וחשיבותם בסדר יורד: השכל, הכתוב (=המקרא), המסורת (=התורה שבעל פה). עמדה זו מהדהדת בכמה מקומות ב"חובות הלבבות", וקשה להפריז בחשיבותה. דומני שבה טמון הטעם לכך שבחיי נסמך על פסוקי מקרא פי כמה יותר מאשר על מסורות חז"ל, ובהן יש קדימות מכרעת למסכת אבות.

מעמדו המיוחד של השכל

ארבעת ההיבטים האלה בהצטרפם לאחד מאפשרים לקורא העברי ללמוד מעתה והלאה את "חובות הלבבות" בבהירות ובעמקות שנמנעו ממנו עד כה. התרגום של אברהמוב מצטרף לתרגומי המופת של פרופ' מיכאל שורץ ז"ל ל"מורה הנבוכים" ולספר "הכוזרי", הקובעים "תו תקן" איכותי לתרגומי ההגות היהודית בימי הביניים, שנכתבה רובה ככולה בערבית יהודית. אני מקווה כי לא ירחק היום וגם "הנבחר באמונות ובדעות" מאת רב סעדיה גאון יזכה לתרגום איכותי בדומה לשלושת החיבורים שמניתי.

התרגום של אברהמוב מאפשר עיון באיכות אחרת ב"חובות הלבבות" מתוך היכרות מעמיקה יותר עם עוצמת ההשפעה המוסלמית על עולמם של גדולי ישראל בימי הביניים. שאלתי את פרופ' אברהמוב מדוע לא ציין בהקדמתו ובהערותיו שבעצם מדובר בחיבור צופי יהודי. תשובתו המאלפת הייתה "אני לא בטוח שאפשר לקרוא לו חיבור צופי טהור, אם כי רעיונות צופיים רבים מופיעים בו. אבל יש בו רעיונות מועתזליים, אשעריים, פילוסופיים ועוד. כמובן גם החסידות המוסלמית שאינה צופית מיוצגת בו על ידי מקורות החדית' שציינתי. אבל אתה צודק, שאולי הייתי צריך להתייחס ולהעיר על כך. ועם זאת, שים לב למעמד המיוחד של השכל אצל בחיי, שאין למוצאו אצל מלומדים מוסלמים". אף כאן, כבהערותיו הרבות

בשולי תרגומו, היטיב אברהמוב להביע במילים ספורות תובנות שצבר במשך עשרות שנות עיון ומחקר ואשר מזכות את בן שיחו במבט פנורמי על החיבור בהקשר תרבותי רחב במיוחד.

לספר נלוו רשימה ביבליוגרפית עשירה ומפתחות: מפתח שמות ומושגים, מפתח פסוקי תנ"ך, מפתח דברי חז"ל. יש להכיר טובה מרובה לפרופ' אברהמוב על מפעלו זה ולקוות שתרגומו ישמש מעתה תשתית חיונית לשיח פורה ולעיון מורכב ומעמיק יותר בחיבורו של מלומד יהודי יחיד במינו בימי הביניים. #

ספר ההדרכה אל חובות הלבבות לרבנו בְּ חַיֵּי אבן פקודה

מערבית-יהודית: בנימין אברהמוב

אוניברסיטת בר-אילן, תשע"ט, 364 עמ'